

Kirker på Romerike 1850 - 1900

Skrevet av Kari Westbye (Fet) og Jan Erik Horgen (de øvrige)

I siste halvdel av 1800-tallet ble det bygd mange nye kirker, men flere ble også revet fordi de var for små etter ny lov om kirker fra 1855. En av de kirkene som ble revet var Aurskog kirke, en tømmerkirke angivelig oppført i 1617 og revet i 1883. Den sto midt på kirkegården. Den gamle kirken ble tegnet jula 1877 av Didrik Chr. Sommerschildt Schönheyder, som var sønn av sogneprest Lorentz Wittrup Schönheyder i Aurskog, og seinere ble sorenskriver i Nes.

Av Romerikes 43 stående kirker ble 15 nybygd i siste halvdel av 1800-tallet og fire ble ombygd eller påbygd. Bare fem av de nye kirkene ble bygd på nye kirkesteder. De øvrige erstattet eldre kirker som ble revet fordi de var for små etter bestemmelser i ny kirkelov fra 1851. Det ble da lovbestemt at kirkene skulle romme 30 % av menighetens befolkning. Dette førte ikke umiddelbart til rivning av mange kirker, men i løpet av 1870-80-åra tapte Romerike mange kirker fra tidligere hundreår. Brann ødela to store, middelalderlige steinkirker: Nes, som ble liggende som ruin og ny kirke ble bygd på ny tomt, og Eidsvoll, som ble gjenoppbygd.

De fleste nye kirkene ble oppført i tre, de fleste i tømmer, noen i bindingsverk. Fire kirker ble oppført i tegl (Nes, Årnes, Furuset, Råholt). De fleste ble bygd som langskipete kirker med tårn over våpenhuset. Noen få ble bygd som korskirker. De fleste ble også bygd etter nygotiske stilidealer. Mange fikk inventar fra eldre kirker, noen fikk helt nytt inventar eller noe nytt og noe gammalt. Og i noen kirker som fikk nytt inventar, ble det nye seinere tatt ut og det gamle satt inn igjen. I noen menigheter oppstod strid og splid om endringer i kirkeinventaret, men alle steder roet det seg noen år etter at endringene var foretatt.

Noen av kirkene på Romerike ble tegnet av datidas kjente kirkearkitekter. Den mest kjente var Christian H. Grosch (1801—1865), regnet som Norges ledende arkitekt rundt midten av 1800-tallet. Han tegnet Langset kirke (1859), som var typisk for hans mange trekirker i Norge. Søndre Høland kirke ble tegnet av Anders Haneborg, men han bygde på tegninger av Grosch til Båstad kirke i nabosognet i Østfold.

Fire andre kjente kirkearkitekter tegnet også Romeriks-kirker: Peter H. Holtermann (1820-1865) tegnet Nes (1860); Jacob Wilhelm Nordan (1824-1892) Nittedal (1869), Henrik Nissen (1848-1915) Furuset (1879) og Carl Konopka (1848-1921) Råholt (1888) og ombygging av Eidsvoll etter brann i 1883. Tre av de fire teglsteinskirkene på Romerike ble altså tegnet av arkitekter, mens kirkene til Grosch og Nordan var, som de fleste bygdekirkene fra denne tida, oppført i tre.

Flertallet av kirkene på Romerike fra siste halvdel av 1800-tallet ble bygd av byggmestere etter egne tegninger eller tegninger av andre enn arkitekter. Den mest kjente kirkebyggeren på Romerike i disse tiåra var Gudbrand Johnsen (1821-1908) fra Finholt i Nes. Han bygde kirkene i Søndre Høland (1866), Nittedal (1869), Setskog (1874), Feiring (1875) og Blaker (1881), og han tegnet Årnes kirke (1878). Nittedal kirke var tegnet av arkitekt J.W. Nordan, og Nordan og Johnsen samarbeidet om mange kirkebygg. Johnsen og hans folk reiste vidt omkring, mest på Østlandet, men også så langt vekk som til Grense Jakobselv i Varanger, der de bygde Kong Oscar IIs kapell.

Også byggmester Günther Schüssler (1835-1898) bygde flere kirker på Romerike – Årnes (1878), Aurskog (1881) og Fet (1890, som han også tegnet). Han var mer kjent for å ha bygd mange hus på Kongsvinger og hus knyttet til jernbanene. Byggmester Andreas Keitel (1832-1888) tegnet og bygde mange kirker i Follo, og bygde Løken kirke (1883) etter tegninger av en annen byggmester, A.C. Furuholmen, som også bygde mange kirker på Sørøstlandet.

To eldre trekirker ble betraktelig ombygd i siste halvdel av 1800-tallet og fikk samme form som de fleste andre kirkene fra denne perioden. Rælingen kirke fra 1828 ble i 1887 helt ombygd til ei langkirke, og Holter kirke fra 1697 ble i 1877 forlenget til ei langkirke.

Alle Romeriks-kirkene fra siste halvdel av 1800-tallet er representanter for det store antall langskipete, nygotiske kirker som en finner i stort antall over heile Norge, noen med litt mer særpreg enn andre, og enkelte med noen trekk fra eldre norsk byggeskikk. Dette ble mer synlig i kirker bygd etter 1900, og i de første par-tre tiåra på 1900-tallet ble det bygd åtte nye kirker på Romerike, alle på nye kirkesteder.

Vi skal her presentere fire kirker på Romerike bygd mellom 1850 og 1900.

Langset kirke

Langset kirke i Eidsvoll ble innviet i 1859. Det er den eneste kirka på Romerike som er tegnet av den kjente arkitekten Christian H. Grosch. Kirka er oppført som ei tømret langkirke, opphavlig med to korte tverrarmer, som ble revet i 1891. Deretter har kirka hatt form som ei vanlig langkirke både ut- og innvendig. Den er utvendig panelt med staffpanel både på det tømrete skipet og koret og på våpenhuset med tårn over i bindingsverk. Ved korets bakre hjørner er bygd ut et sakristi på hvert hjørne. Både disse sakristia og vindusplasseringer i kor, våpenhus og tårn skiller denne kirka fra andre langkirker fra perioden.

Interiøret fikk sitt nåværende preg i 1928, da en del forandringer ble foretatt etter Arnstein Arnebergs planer. Det ble igjen oppusset før kirkejubileet i 1959. Inventaret har blitt laget til denne kirka, dels fra tida like etter at kirka ble reist, dels fra 1900-tallet.

Det hadde ikke vært kirke nord i Eidsvoll før Langset kirke ble bygd. Langset ble opprettet som residerende kapellani i 1876, seinere annekts, og er nå menighet. Denne menigheten lengst nord på Romerike har nå ei kirke som både ut- og utvendig er preget av arbeidet til to av de mest kjente arkitektene i Norge, Chr. H. Grosch og Arnstein Arneberg.

Langset kirke, sett fra sørvest. Foto: Anders Henriksen, 2016.

Nes kirke

Nes kirke fra 1860 ble bygd på ny tomt ved datidas hovedveg etter at den gamle steinkirka på neset mellom Glomma og Vorma brant 16. juni 1854. Den er ei langskipet teglsteinskirke, bygd av murmester Schøyen etter tegninger av arkitekt P.H. Holtermann. Teglsteinen var brent på Skårer teglverk og kalken fra Bårhaug teglverk, begge i Skogbygda i Nes. Dette er ei av de fire teglsteinskirkene fra perioden på Romerike.

Nes kirke, sett fra sørøst. Foto: Anders Henriksen, 2016.

Kirka ble reist på denne nye tomta etter en lang og heftig debatt i Nes om den gamle kirka skulle bygges opp igjen eller ny kirke skulle bygges på ny tomt. De siste vant, og den gamle kirka ble stående som en kirkeruin, og vurderes nå som et av våre svært verdifulle kulturminner.

Det meste av inventaret fra den gamle kirka ble reddet ved brannen og har etter hvert kommet på plass i kirka fra 1860. Både altertavla og prekestolen ble i 1860-åra tenkt sendt med misjonærer til Zululand, for der å gi de ikke lesekyndige zuluene opplæring gjennom den rike bildebruken. Men de ble ikke sendt ut av landet. Altertavla er datert til ca. 1670, prekestolen til ca. 1570, men malt i 1698. Også et epitafium over prost Jens Colstrup med familie ble reddet ved brannen og henger nå i kirka. En kleberstein døpefont fra middelalderen har en fot som ble funnet ved utgraving i kirkeruinene og nå er satt under kummen.

Aurskog kirke

Aurskog kirke ble reist i 1881 etter tegning av ingeniør Otto Schønheyder, sønn av tidligere sogneprest i Aurskog Lorents Witrup Schønheyder. Byggmester var den kjente kirkebyggeren Günther Schüssler med base på Kongsvinger, som også bygde jernbanestasjonene på Kongsvingerbanen.

Aurskog kirke er ei langkirke oppført i panelt bindingsverk. Den har korte korsarmer og et smalere kvadratisk kor med sakristi på hver side. Et kraftig vesttårn står over våpenhuset i vest. Ut- og innvendig er veggene kledd med stående staffpanel som utvendig er delt med vannrette lister i høgde under og noe over vinduene.

Hovedkirka i det gamle Aurskog prestegjeld har alltid ligget i dette området, men den forrige kirka fra tidlig på 1600-tallet lå på den andre sida av Toverudveien der kirkegården fortsatt er. Mye av inventaret fra den gamle kirka er lagret i den nye kirka. Denne har inventar laget til innvielsen i 1881 og dels gitt som gaver fra lag og personer i Aurskog.

Aurskog kirke er en god representant for de mange langkirkene på Romerike oppført av kjente byggmestre i siste halvdel av 1800-tallet. Sjøl om den er en av få kirker fra denne tida med små korsarmer, framstår den likevel som ei langkirke med samme form som de fleste kirkene fra denne tida hadde.

Aurskog kirke, sett fra nord. Foto: Anders Henriksen, 2016.

Fet kirke

Den gamle tømmerkirken fra 1681 ble revet etter godt og vel 200 år og den nye korskirken med ca. 700 sitteplasser ble i 1890 reist på ei tomt under prestegården. Materialene fra den gamle kirken ble for det meste brukt i den nye. Byggmester Schüssler tegnet og bygget Fet kirke, den er den fjerde kirken i dette området. Den gamle kirken blir flere steder omtalt som meget vakker.

Fet kirke, sett fra sør ca. 1910-1920. Foto: C. Christensen Thomhav.

Fet kirke ligger på et høyt sted, som er vanlig for kirker i Norge. Det uvanlige med kirkens plassering er at den har tårn og inngang mot øst og kor og alter mot vest. Fet kirke har med denne beliggenheten mistet noe av den dype symbolikken som ligger i at solen og lyset, bildet på Kristus, kommer fra øst. Men det hadde ikke vært naturlig å la inngangen vende mot Øyeren. I stedet vender den mot bygda og folket, det kan vel være like god symbolikk i at den vender seg mot menigheten. Tårnet har kvadratisk tårnfot. Første etasje tjener som våpenhus foran inngangen.

Klokkestuen er åttekantet, tårnet er kobberkledt, med spir, kule og fløy med årstallet 1890. Kirken er kledd med staffpanel både ute og inne. Kirken hadde opprinnelig tre kirkeklokker, men den ene ble flyttet til Dalen kirke da denne ble bygget i 1905. Den ene klokken var en gave fra konsul Westye Egeberg og var støpt i Tønsberg av firma A. Olsen og Søn.

Altartavlen fra 1890 var en gave fra grosserer A.O. Haneborg og hadde et oljemaleri «Kristus Trøsteren» som var en kopi etter en original av Carl Bloch. Tidlig var det mange som ønsket det verdifulle inventaret fra den gamle kirken, som sto i gravkapellet, inn i den nye kirken. Tre biskoper, prost, sogneprest, menighetsråd og menighetsmøte, tre eksperter på området, blant annet Riksantikvaren, gikk inn for flytting av det gamle inventaret fra 1682. Kommunestyret fikk også den glovarme poteten på bordet. I en følelsesladet debatt var det en representant som foreslo «at begge tavlene ble montert på en dreieskive oppe ved alteret». Til slutt, i 1977, måtte Kirke- og Undervisningsdepartementet gripe inn, avgjørelsen ble begrunnet med at altartavla fra 1682 var et kunstverk som ville berike hele kirkerommet. I dag fremstår kirken i sin opprinnelige okergule og okerbrune farge, og med nyrestaurert spir.

Opplysningene er i det alt vesentlige hentet fra Sigrid og Håkon Christie: Norges kirker bind 1 og 2, 1969

Hele artikkelen om «Kirker på Romerike – 1850-1900» er på 8 sider, med mange flotte bilder av kirkene Langset, Nes, Aurskog, og Fet, både eksteriør og interiør.

Denne artikkelen er en av 17 artikler i den rikt illustrerte boka «Romerike i dampens tid», som er på 322 sider, koster kr 400,-, og kan kjøpes på Romerike Historielags Hus, og i de lokale historielag.

Alle artikler i «Romerike i dampens tid»

1. *Romerike etter 1854*
av Jan E. Horgen
2. *Landbruket 1850-1900 - den første store moderniseringen*
av Tom J. Bauer
3. *Fet - et bygdesamfunn i endring*
av Thomas S. Berg
4. *Strømmen - et tettsted vokser fram*
av Leif Thingsrud
5. *Lillestrøm - kimen til et nytt sentrum*
av Svein Sandnes
6. *Lurkafamilien - ei slekt i Lillestrøm*
av Kari Westbye
7. *Jessheim - et sted blir til*
av Ola H. Fjeldheim
8. *Amerika eller Aker - en kartlegging av utvandringen fra Romerike 1851-1910*
av Elisabeth Koren
9. *Mennesker i utvandringen - tre historier fra Rælingen og Gjerdrum*
av Lene Skovholt og Grete Andersen
10. *Thranebevegelsen på nedre Romerike*
av Nils S. Våge
11. *Formannskapslovene - handlingsrom og modernisering*
av Ola Alsvik
12. *Kirker på Romerike 1850-1900*
av Jan E. Horgen og Kari Westbye
13. *Bygge- og buskikk på Romerike*
av Jan E. Horgen
14. *Dyrkning av Frukttrær og Kjøkkenvækster giver det største Udbytte av Jorden - Hagebruk på Romerike 1850-1900* av Mari Marstein
15. *Sild og poteter - mat og levekår på Romerike 1850-1900*
av Kari Westbye
16. *Pyntesjuka og nøysomme romerikinger - om drakthistorie*
av Bjørn S. H. Haugen
17. *Kongens lystslott og Romerikes kulturlandskap - maleren Joachim Frich*
av Ellen J. Lerberg

